

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAGNET
OM DET ÆLDSTE ÅRHUS

SAGNET
OM DET ÆLDSTE ÅRHUS

SAGNET
OM DET ÆLDSTE ÅRHUS

AF

HELGE SØGAARD

UDGIVET AF
TH. THRUES BOGTRYKKERI
1950

I.

I løbet af den sidste menneskealder har Århus fastslået sin stilling som Jyllands hovedstad ikke blot ved sin størrelse, målt i antallet af indbyggere, men også som den førende by økonomisk og kulturelt. En undersøgelse af dens ældste historie får derved forøget interesse, fordi det er værdifuldt at kende begyndelsen til så stort et bysamfund, men allerede et blik på de talrige indbyrdes afvigende opfattelser, der i tidens løb er fremsat om stadens opståen og ældste tid, gør det klart, at det er svært at nå til en afgørelse, hvormed alle kan være tilfredse. Årsagen til denne usikkerhed er let at forstå. Århus er vokset frem i vikingetiden, hvis historiske kilder er så magre og lakoniske, at de er utilstrækkelige til blot at danne et grundlag, på hvilket der kan bygges, og tager man andre videnskaber til hjælp, arkæologien, stednavneforskningen og folke-mindestudiet, udvides ganske vist synspunkterne, af hvilke skildringen skal tømres op, men man løber til gengæld den fare, at efterretningerne bliver så uensartet bedømt, at det ikke er muligt at danne et hel-

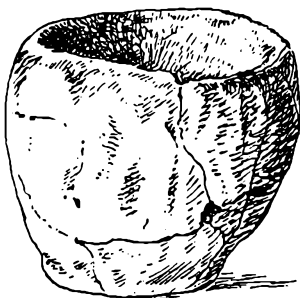
Huggespids af flint. Fundet ved overdækningen af Århus Å.

hedsbillede. Gennem tiderne har man tumlet med problemet og prøvet forskellige løsninger, som eftertiden helt eller delvis har måttet forkaste. Uanset alle nedslående resultater har man alligevel stadig beskæftiget sig med det som et vidnesbyrd om, at spørgsmålet en gang rejst krævede en besvarelse. — Alle disse forhindringer må have i tanken under læsningen.

Den fortolkning, man i ældre dage gav af bynavnet som *åre-hus*, og som i lang tid fik udtryk i byens segl, er nu forlængst forladt og henlagt i lærdomshistoriens kuriositetskabinet. Der hersker i vore dage enighed om, at Århus betyder åmunding, og at navnet har talrige sidestykker i Norden. Hermed synes byens ældste plads fastslået. Den ældste bebyggelse må efter navnet have ligget på det sted, hvor en å munder ud i den bugt, Kattegat her sender ind i Jylland. Mindegade, Fiskergade — hvor nu Th. Thrues Bogtrykkeri er beliggende — og Åboulevarden (den gamle Ågade) skulle således være de ældste

gader. Der er ganske vist den rent formelle mulighed, at navnet hentyder til andre nærliggende åmundinger, og der kan i så fald kun være tale om Egå eller Giberå, men der er ikke fundet rester af bebyggelse ved deres udløb i havet, og de er så små, at de aldrig har frembudt betingelser for et større liv. — Anderledes med Århus Å eller Mølleåen, som den også er blevet kaldt. Den var vandrig nok til at give plads for mindre fartøjer, og den førte ind til Brabrand Sø og dermed til et stort opland. Skal man dømme efter navnet Århus, har strømmen ikke ført noget navn, men blot været åen, som var kendt af alle. Derimod gemmer bynavnet Randers, hvis betydning er Rand-åens-munding, et gammelt navn på en strækning af Gudenå.

Allerede i stenalderen har baglandet for Århus været tiltrækkende for mennesker. Mest kendt er bopladsen ved Rugholm i østenden af Brabrand Sø, i litteraturen omtalt som Brabrand-fundet. Men også fra åens allernederste løb, inden den når ud i Kattegat, kendes der spor fra stenalderens folk. Da åen lige før den sidste store krigs udbrud blev overdækket, gav dette arbejde lejlighed til at undersøge bunden, og på strækningen fra Immervad til Clemensbro blev der fundet en tyndnakket og en tyknakket flintøkse, og en tresidet huggespids af flint og en flækkeblok er fundet mellem Clemensbro og Mindebro. Det sidste stykke er så afslidt på sine kanter, at vandet må have tumlet længe med det, før det fandt sin sidste plads¹). Betydningen af disse sager må dog

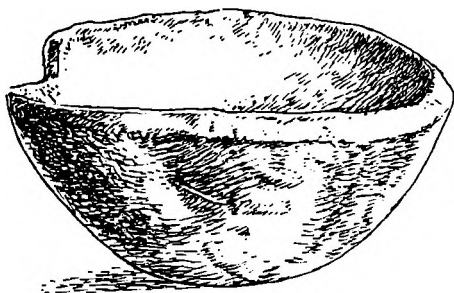

Lerke, fundet i Frands Hansens gård i Mejlgade.

ikke overdrives. De fortæller kun, hvad man i forvejen vidste, at mennesker har opholdt sig ved åen i stenalderens fjerne tid, og de meddeler intet om det langt senere bysamfund. I denne forbindelse kan det også nævnes, at der ved udgravning til den nuværende bygning Havnegade 4 kom en tyknakket flintøkse for dagen²). — I tidens løb har andre sager fra forhistorisk tid aflejret sig i Århus. Et aflangt og afrundet køllehovede af sten med en glat, indslebet fure om midten blev 1943 fundet i brolægningen inde i ejendommen Mindegade 6 og stammer muligvis fra jættestue-tiden³). En ligger af granit fra en skubbekværn blev fundet i 1940 som syldsten i S. M. Holsts gård (nuværende Rådhusplads 1)⁴).

Byens navn yder ikke vejledning til en nøjere tidsfæstelse af bebyggelsen. Ud fra almindelige synspunkter må det antages, at en by i egentlig forstand

først er opstået i vikingetiden. Tidligst i denne periode var der betingelser til stede for, at handel og håndværk kunne beskæftige en fastboende befolkning, som kunne formidle vareomsætningen og selv producere, og virkelige handelspladser kendes først fra denne tid i historien. Århus omtales i vore kilder første gang 948, da byens ældste bisp, Reginbrand, deltog i et kirkemøde i Ingelheim, ikke langt fra Mainz. Da erkebisp Adaldag af Bremen samme år havde fået tilladelse til at indvie bisper hos de nordiske folk, har han sandsynligvis som nyudnævnt bisp deltaget i mødet. Det er alt, hvad der vides om Reginbrand. Han har været en missionsbisp med kristendommens forkyndelse til opgave, og det vides end ikke med sikkerhed, om han er nået til Århus, som dengang lå i den yderste udkant af den civiliserede verden. Selv om missionsgerningen var det ydre motiv til hans udnævnelse, kan den egentlige årsag til indsættelsen af ham og hans to fæller, Hored i Slesvig og Liefdag i Ribe, skyldes erkebispens trang til den større glans og magt, som en række nordiske lydbisper ville forlene ham med. For det spørgsmål, som her drøftes, er denne side dog mindre væsentlig, idet Reginbrands bispeværdighed med sikkerhed fastslår, at Århus på hans tid var så anselig, at byen — jævnsides med Slesvig og Ribe — kunne gælde for bispesæde. Det vides ikke, hvornår Reginbrand døde, og Adam af Bremen, der skrev sin skildring af erkebispedømmets historie over 100 år senere, beretter, at bispesædet i Århus gik ind efter Adaldags død⁵). —

Kar af klæbersten, fra hjørnet Mejlgade-Nørreport.

Bispesædet nævnes fremdeles i et diplom af Otto d. Første 965 og senere i 988, da Otto d. Tredie fornyede dets indhold. Begge gange er der tale om, at bispestolens ejendomme fritages for skat til kejseren, og nu, da tanken om diplomernes uægthed er forladt, hælder man til den opfattelse, at kejseren virkelig har gjort krav på et overherredømme, men at denne holdning er blevet virkningsløs ved Harald Blåtands overgang til kristendommen og Danmarks deraf følgende optagelse i Europas statssamfund.

De seks runestene, der er fundet i Århus, giver desværre ikke nogen vejledning, da ingen af dem er fundet på den oprindelige plads, ligesom de heller ikke nævner bynavnet. Det sidste sker derimod på de ældste mønter fra Århus, prægede under Hardeknud (1035—42) og Magnus den Gode (1042—47). Her staves bynavnet *Arosii* og *Arosei*⁶). I al deres

ubetydelighed er mønterne uigendrivelige vidnesbyrd om, at staden ved åmundingen på denne tid var et handelscentrum.

Desuden nævnes Århus 1043, da den omtales af Odd Kikineskjald i anledning af kampen mellem Svend Estridsen og Magnus den Gode. Efter Adam af Bremen skal kirken i Århus være stukket i brand under Svends og Harald Hårderådes lange kamp⁷).

Om bispedømmets genoprettelse i Århus vides der kun lidt. Adam af Bremen beretter, at den første bisp hed Christian, og at han blev indviet af erkebisp Adalbert⁸). Årstallet kan næppe fastsættes med sikkerhed, men det må være sket ca. 1060. Om den nye bisp er der ikke mange oplysninger. Ribes bispekrønike fortæller, at den berømte bisp Odinkar den Yngre havde sønnen Christian, der blev bisp i Ribe, og den vestjydske stiftstads historiker J. Kinch har søgt at forene begge overleveringer ved først at gøre Christian til bisp i Århus og derpå lade ham blive forflyttet til Ribe⁹). Det er dog en mislig sag at forene to indbyrdes modstridende udsagn på denne måde. Det vides ikke, hvornår Christian døde, ej heller hvem der blev hans efterfølger. Suhm anfører en Arnoldus som den følgende bisp, men han er kommet ind i bisperækken ved en urigtig læsning af en indskrift på en mønt¹⁰). Først med biskop Ulkil får man fast grund under fødderne. Den samtidige Roskildekrønike omtaler, at han faldt i det store slag ved Fotevig 1134, der ryddede grundigt op blandt de danske bisper¹¹).

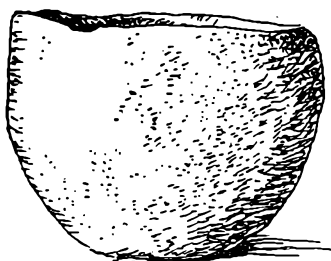

Spydspids. Fund fra den gamle borgmesterbolig i Mejlgade.

Af håndgribelige levninger fra slutningen af denne periode er der kun bevaret dele af den nuværende Frue kirke, i hvis nordmur ind mod klostergården der endnu findes rester af den oprindelige kirke. Den har oprindeligt båret navnet Sct. Nicolaus kirke, og tør man fortolke et dunkelt udsagn fra det 17. århundrede, skal den være bygget 1087¹²⁾. Det kan dog ikke være rigtigt, da årstallet i virkeligheden angiver tiden for flytningen af relikvierne af Sct. Nicolaus fra Myra i Lilleasien til Bari i Syditalien, og kirken i Århus vel først er bygget nogen tid derefter.

På talrige punkter frembyder den litterære overlevering usikkerhed og vaklen. Den er så mager, at den kun lige antyder de vigtigste begivenheder i byens ældste historie, og den strid, der har hersket om enkelthederne, viser bedst, hvor famlende man står. — Tilmed hører man kun om den kirkelige side af begivenhederne, og man lades ganske i uvidenhed om, hvorledes de andre dele af byens historie har formet sig. Vender man sig til jordfundene, kan de efter deres

karakter kun opklare enkelte dele, men yder ganske vist på disse punkter en støtte til overleveringen. — Selve Århusåen har dog ikke givet noget fund fra denne tid. Da man som ovenfor nævnt fik adgang til at undersøge dens bund, var der foruden de sparsomme minder fra stenalderen kun sager fra de sidste århundreder, idet man i ældre tid ved hyppige oprensninger havde fjernet, hvad der havde måttet være at finde. Bedre stiller det sig for Mejlgade og bydelen omkring domkirken. Da Frands Hansens gård blev flyttet ud i »Den gamle By«, fandt man et lille kar af brunbrændt ler fra vikingetiden, og på hjørnet af Mejlgade og Nørreport (tidl. Tværgade) har man fundet tre tilsvarende kar og en gryde af klæbersten, der efter sin form ligeledes må henføres til vikingetiden¹³). Længere mod syd i Mejlgade er der over for det gamle rådhus på gadens østre side fundet en spydspids af meget smukt arbejde, også stammende fra denne periode, idet den må henføres til 10. århundrede¹⁴). Om dette knevelspyd, som det kaldes, har været et jagt- eller krigsvåben, er ikke let at afgøre. Formodningen taler for, at det har været anvendt til begge dele. De største fund stammer dog fra det nuværende Bispetorv. Her er der fundet et fragment af et klæberstenskar¹⁵), svarende til det, som kendes fra Mejlgade, begge vidnende om handelsforbindelse med Norge, hvorfra de utvivlsomt stammer. Lignende kar er fundet flere steder i Jylland og er også kommet for dagen i den vestsjællandske vikingeborg Trelleborg¹⁶) og i Hedeby. Desuden kendes

Lerkar, fundet ved udgravning tæt ved domkirken.

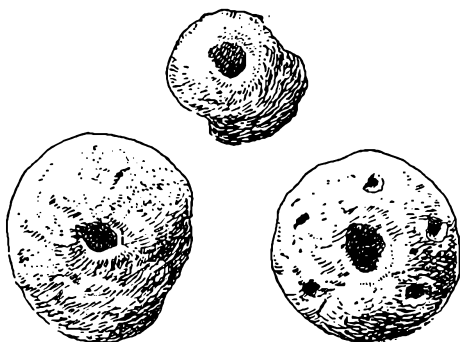
et par lerkar fra denne plet og tre vænevægte af brændt ler¹⁷⁾, der på samme måde har deres sidestykker i Trelleborg¹⁸⁾ og Hedeby. De er de ældste vidnesbyrd om håndværket eller snarere husfliden i Århus. De har været benyttet til en væv med lodret rendegarn og er ligesom lerkarrene sikkert udført af en stedlig pottemager. Afsavede hjortetakker med slidspor i den spidse ende må også henføres til denne tid, det samme gælder om en pilespids af jern.

De ovennævnte fund fortæller kun om enkelte sider af tidens liv, om det fredelige dagligarbejde eller om mere voldsomme sysler. Om tidens kunstindustri beretter et lille skålformet bronzespænde¹⁹⁾. Fra andre fund vides det, at det hørte til kvindens dragt, og at de blev båret parvis på brystet. Desværre er det så medtaget af ir, at man må give afkald på en nærmere beskrivelse af det. Udmærket bevaret er derimod et

randbeslag og en lille rund, tunget plade af forgyldt messing eller bronze fra et drikkehorn. Det første viser en række fugle, efter tidens smag stærkt stiliserede, så der dannes et sammenhængende ornament, hvis enkelte led griber ind i hverandre²⁰). Drikkehornbeslaget blev fundet ved gravning af grund til Aarhus Teater, og ved samme lejlighed kom et kulturlag for dagen, om hvilket oplysningerne dog er for spinkle til, at der kan drages videregående slutninger.

Hvad der her er nævnt af fund fra vikingetiden, er kun ringe i antal sammenlignet med, hvad der kendes fra tidens store byer som Birka og Hedeby. Men til vurdering af fundene kan det fremhæves, at de alle er fremkommet tilfældigt, og at der aldrig er foretaget systematiske undersøgelser i dette særlige øjemed. I modsætning til de to lige nævnte byer er Århus ikke blevet forladt ved middelalderens begyndelse, og de ældste kulturlag kan delvis være blevet ødelagt af senere aflejringer. Store dele af Mejlgade ligger endnu urørt hen med den gamle bebyggelse, og når de gamle huse her engang bliver afløst af nye ejendomme, vil der blive lejlighed til at udvide iagttagelserne. Det kan næppe være ganske tilfældigt, at man kun i denne del af Århus har fundet sager fra vikingetiden.

I al deres uensartethed kan fundene fortolkes som rest af en bosættelse fra det 10. århundrede. Tør man stole på, at findestederne betegner bebyggelsens omfang, har det ældste Århus ligget nord for åen

Tre vænevægte fra Bispetorvet.

langs kysten. Lokalhistorikeren J. Hoffmeyer udpeger ganske vist Fiskergade som byens ældste del²¹), men denne tanke kan næppe opretholdes, fordi der ikke kendes gamle fund fra denne lokalitet. Han har rimeligvis ladet sig lede af det gamle præg, gaden har, og som endnu er kendelig i husrækkernes bugtede linier. Gadenavnet er iøvrigt almindeligt i vore købstæder, og der er ikke nogen grund til at antage, at det går så langt tilbage, som Hoffmeyer synes at mene. En beliggenhed nord for en å kendes også fra andre nørrejydske byer. Kolding, Vejle, Horsens og Randers ligger alle nord for den strøm, de har samlet sig ved, modsat Ribe, men på samme måde som Varde.

Ved at gå ud fra de samtidige kilder og de fund, der er gjort i byen, kan det med nogen sandsynlig-

hed hævdes, at der fra midten af det 10. århundrede ved den nordre side af Århus Å har været en bebyggelse af temmelig stor udstrækning. Fundene viser forbindelse med Norge, stedets valg til bispesædedets betydning ud over det lokale. Det lader sig derimod ikke fastslå, hvor gammel byen er. På dette punkt yder fundene ikke afgørende oplysninger, thi den kendsgerning, at de i selve byen kun rækker tilbage til vikingetiden, medens levninger fra den romerske jernalder er fundet overalt omkring Århus, siger intet. De skriftlige kilder er så fåtallige, at der ud fra deres tavshed intet kan sluttes. Der er ikke noget påfaldende i, at Rimberts skildring af Ansgars levned ikke nævner Århus; mere ejendommeligt er det, at Ottar i sin beskrivelse af sejlruten fra Skiringssal (ved Tønsberg) til Hedeby ikke omtaler byen, da han havde al mulig grund til det. Hans tavshed må dog ikke tages som bevis for, at Århus ikke var til, da der kan have været talløse grunde for ham til at forbigå den.

II.

Ovenfor er Århus' ældste historie trukket op, som de samtidige kilder og fund viser den. Også de senere beretninger indeholder imidlertid bidrag til belysning af spørgsmålet. Omkring 1140 blev der i Østdanmark skrevet en lille krønike, som man har givet navnet Roskildekrøniken, fordi den særlig be-

skæftiger sig med bisperne i dette stift. Skriftet begynder med den første kristne konge Harald Klak, men dets efterretninger om den ældste tid er udelukkende afskrift af Adam af Bremen, hvorimellem der hist og her er stukket meddelelser af uvis oprindelse. Mellem disse nye underretninger er også den, at efter Erik Barns død kom Frode på tronen. Han blev døbt af erkebiskop Unni, og de ødelagte kirker i Slesvig og Ribe blev genopbygget. En tredje kirke blev opført ved eller i Århus, indviet til den hellige treenighed²²). Den samme Frode nævnes også i andre kilder, hvor hans tilslutning til kristendommen ligeledes fremhæves, og som regel nævnes det, at han havde en tilknytning til England. Som oftest anbringes han lige forud for Gorm den Gamle og hans slægt, med hvilken han undertiden bringes i forbindelse. Omtalen af ham i Roskildekrøniken optræder som et stykke tradition, der uden egentlig begrundelse vilkårligt er indføjet på et tilfældigt sted i fortællingens gang. Om hans forbindelse med Århus fortæller ingen andre end Roskildekrøniken med undtagelse af nogle langt yngre årbøger, der har tilknytning til Slesvig²³), og som muligt har hentet efterretningen herfra, hvad der utvivlsomt er tilfældet med en kongeliste, der afsluttes med Christoffer den Anden²⁴). De fleste, der har beskæftiget sig med denne tids historie, er meget forbeholdne i deres udtalelser om Frode, fordi han først omtales over 200 år efter, at han har levet. I modsætning hertil er han ikke blot blevet anerkendt af den ældre tids historikere,

men også yngre lokalforskere har uden større tøven godkendt ham. M. H. Rosenørn refererer uden betænkkelighed Roskildekrønikens oplysning og udpeger kirken i Lisbjerg som den bygning, han rejste²⁵), åbenbart ud fra den kendsgerning, at den nu stående er indviet til treenigheden, men det var på den tid meget almindeligt at indvie kirker hertil, så på dette træk kan der ikke bygges noget. J. Hoffmeyer følger ham i at antage, at Frode har haft en særlig tilknytning til Jylland²⁶), skønt de mangler ved traditionen, han selv anfører, burde have gjort ham tvivlrådig. Blot ved en overfladisk undersøgelse viser det sig, at enkelthederne om denne vikingekonge i den grad afviger fra hverandre, at mulighederne for hans historiske eksistens i den overleverede form svinder ind. Det synes at være det rimeligste at antage, at traditionen, som den er optegnet i det 12. århundrede, da det nationale gennembrud under Valdemarerne førte til en øget opmærksomhed for de historiske minder, gemmer et udvisket spor af en vikingefyrste, hvis tilknytning til Århus er lige så usikker, som hvad der ellers berettes om ham. Den omstændighed, at beretningen om en kirkes bygning i Århus ikke modsiges og at dømme ud fra Reginbrands indsættelse som bisp er rimelig, er ikke tilstrækkelig til at bestyrke Roskildekrønikens troværdighed på dette punkt. Det er imidlertid karakteristisk, at historikerne helst undgår at tage direkte stilling til spørgsmålet om Frode. Johs. Steenstrup nævner, at han omtales af Sakse og Roskildekrøniken, men kommer

ikke ind på de andre kilder, hvor han omtales, og synes snarest at opfatte ham som en jydsk underkonge²⁷). Denne holdning er ikke uforklarlig. I en tilføjelse til en kongerække fra nekrologiet fra Lund fra slutningen af det 12. århundrede sættes Frodes tronbestigelse til 904 og hans regeringstid til 50 år²⁸). En kongeliste fra Valdemar den Stores tid anfører ligeledes disse årstal²⁹), en noget yngre fra Valdemar Sejrs tid gør ham til søn af den Svend Langfod³⁰), der i andre kilder nævnes som Gorm den Gamles fader. En endnu yngre kongeliste gentager Roskildekrønikens beretning om en kirkebygning i Århus og giver ham en regeringstid på 20 år³¹). Sven Aggesen sætter ham ind i Gorm den Gamles slægt ved at gøre ham til søn af Knud og fader til en Harald³²) begge herskere, hvis eksistens er tvivlsom.

Andre kilder slutter sig snart til en, snart til en anden af disse oplysninger. Ud fra så tarveligt og sent overleveret materiale er det ikke muligt at uddrage andet, end at man allerede i middelalderen var lidet bekendt med ham, og at man ikke har haft noget pålideligt grundlag, da man skulle gøre sig Frodes stilling i kongerækken klar. Alene den tanke, at han skulle være død 954, gør hans eksistens tågeagtig. Senere bliver forvirringen endnu større, idet Erik Pontoppidan får ud af kilderne, at Frode døde 889, et årstal, der kun fremkommer ved at tilsidesætte Roskildekrøniken som den ældste kilde, og han gør ham til den samme som den kong Helge, der omtales af Adam af Bremen³³).

III.

I den krønike om de danske bisper, som Arild Huitfeldt udgav 1604, hedder det: »Anden Bisp vaar en/ heed Vlkild/ sad Aar 1102. da vaar bygt enn Trækircke/ ved Stranden paa Bierget/ Tienisten holtet vdi/ Da vaar oc Aarhus flyt fra Lysbierre/ oc did som det nu ligger«. Man ved ikke, hvorfra rigskansleren har fået denne efterretning. Det er ukendt, hvornår Ulkil blev indsat i bispesædet, og årstallet kan derfor heller ikke uden videre godkendes. For domkirkens historiker Chr. V. Hertel var det en given sag, at Århus var anlagt ved Lisbjerg 934, og han kan yderligere berette, at havet i ældre tid nåede helt ind til landsbyen, ligesom han meddeler et sagn om, at der »for nogle og 70 Aar siden« blev fundet et forrustet skibsanker i dalen, hvad der yderligere bestyrker hans tillid³⁴). Han udtrykker i virkeligheden den almindelige, man fristes til at sige officielle opfattelse af Århus' ældste historie. Et gammelt prospekt af Århus, malet på træ og stammende fra det gamle rådhus foran domkirkens vestfront meddeler i sin indskrift: »Aarhus By fører Tre Aarer til Vaaben, af Aarsage: Da Kiøbstedet I Gammel tid laae En Mil lenger Hen Mod Randers paa den nordiste Side, Huor Nu Er En Landsby Heder Lisberg da Hafde Borgerne Huse til deris aarer Ved stranden Huor Kiøbstedet Nu Er, Effter Som deris Baade og Snekker Laa der i Hafn, Siden Er Byen Nedfløtt formedelst Stedens Beleilighed til Søefart,

huilkit Skede 1102, Da Vlkild Vaar Den anden Biscop . . . «³⁵).

Til vurdering af Huitfeldts beretning kan det først fremhæves, at stednavnet, de samtidige historiske kilder og jordfundene tilsammen med sikkerhed viser, at der har været en bebyggelse på det sted, hvor Århus nu ligger, siden vikingetiden. Lisbjerg har aldrig været kaldt Århus, hvad navnets betydning også udelukker, da Lisbjerg ligger over 7 km fra Egåens udløb og derfor ikke kan have båret navnet åmunding. Intet fund røber, at der her for tusinde år siden har været en større bebyggelse, og det har i denne forbindelse ikke nogen betydning, at Lisbjerg har været en anelig landsby, der har givet et herred navn, og at egnen i romersk jernalder har haft en rig bebyggelse, som det fremgår af en stor gravplads på stedet. Beretningen i bispekrøniken kan afvises som uhistorisk, hvis man kan give en rimelig forklaring på dens opståen. Det er mest nærliggende at gøre opmærksom på, at man her ikke har at gøre med en historisk tradition, der indeholder en større eller mindre sandhed, men med et sagn, en mundtlig, gennem flere slægtled overleveret beretning med eller uden virkelighedsgrundlag og indeholdende en lidet sammensat fortælling. Et sagn bruger ikke årstal, og Huitfeldt må derfor have omarbejdet, hvad han har fået at vide, så det tilsyneladende har fået en historisk karakter. Heller ikke bispens navn synes at have hørt med til sagnet, men er tilføjet. Et sagn kan efter sin karakter ikke benyttes som histo-

risk kilde, heller ikke ved at udtage nogle enkeltheder, der har et skær af sandsynlighed over sig, fordi sagnet danner en enhed, hvis enkelte led indbyrdes er afhængige af hverandre. Det er ugørligt ud fra sagnets eget indhold at afgøre, om det gemmer en historisk kerne, og kun ved en nærmere undersøgelse er det muligt at bestemme det nøjere. I dette tilfælde drejer det sig om en simpel beretning: at en senere berømt og folkerig by oprindeligt har ligget et andet sted, men er blevet flyttet hen på den plads, hvor den findes, da sagnet bliver fortalt. Sagnet om den flyttede by er et almindeligt vandresagn, som er velkendt i Danmark, hvor det tilmed er optegnet i det 12. århundrede og næsten lige så gammel som vor nationale historieskrivning overhovedet.

Lundeårbøgerne indeholder som et indskud på et ganske vilkårligt sted en beretning om Danmarks opståen og ældste historie, som man har givet navnet Lejrekrøniken, men noget med urette, da det giver et falsk skær af troværdighed, skønt det slet og ret er en samling af de folkesagn, der var fremme i tiden. I Lejrekrøniken berettes det, at der midt i Sjælland lå en stor by ved navn Høgekøbing, men at kong Ro flyttede den til Isefjord og kaldte den Roskilde. Byens gamle plads var på krønikens tid en øde bakke, der kaldtes Høgebjerg⁸⁶). Her er et sidestykke til, hvad der fortælles om Århus lige til ændringen af stednavnet — kun overflyttet til en anden lokalitet. Også denne tradition har i lang tid nydt historikernes tillid, og endnu Henry Petersen går i sin dispu-

tats fra 1876 ud fra dens pålidelighed³⁷). I Resens Atlas kaldes stedet Hagekøbing. Det har fået navnet fra den sønderjydske Rydårbog, der formodentlig har lånt det fra Lejrekrøniken, og fra Rimkrøniken³⁸). Chr. Olufsen anbringer ligesom Huitfeldt Hagekøbing i Rorup sogn i Ramsø herred, hvor nu Højby ligger, men synes dog kun at nære betinget tillid til overleveringen, idet han kalder den en slags købstad, hvis indbyggere efterhånden flyttede hen, hvor Roskilde ligger, og giver derved en lidt afvigende version af den oprindelige overlevering³⁹). Gudmund Schütte søger at lokalisere bebyggelsen til Højbjerg i Valsø-lille sogn i Ringsted herred — tæt ved Gyldenløves høj — og mener at finde spor af forhistoriske ofringer af høge i navnet⁴⁰). — Denne løsning kan dog næppe stå uanfægtet, da også andre steder med navnet Højbjerg kan komme i betragtning ud fra andre, men lige så gode grunde.

Det har bragt en ikke ringe forvirring i forskningen, at en købstad af samme navn omtales i Kong Valdemars Jordebog, idet man ofte er gået ud fra, at der her var tale om den samme lokalitet som den, der nævnes i Roskildekrøniken, skønt den sidstes udtrykkelige meddelelse, at Høgekøbings tidligere plads var øde, tydeligt viser, at det drejer sig om to forskellige steder. Købstaden i Kong Valdemars Jordebog kan nu gå ud af drøftelsen, efter at Vilh. Lorenzen vist med fuld sikkerhed har vist, at der her er tænkt på en forgænger til den senere forsvundne købing Borre på Møen⁴¹). Til løsningen af

problemet Høgekøbing-Roskilde er det blot nødvendigt at rejse det spørgsmål, om der på Ros tid har været købstæder i landet, da det må være en grundlæggende forudsætning for sagnets rigtighed, og svaret er let at give.

Det er meget karakteristisk, at de fleste, der har beskæftiget sig med det gamle Høgekøbing, søger at give sagnet et lidt andet indhold, end det selv rummer. En tro på det ville kræve en klippefast tillid til den mundtlige overlevering, der gennem århundreder skulle have bevaret traditionen pålideligt.

Om Ribe fortælles det, at byen oprindeligt skal have ligget på Sdr. Fardrup hede, hvor der findes en række smådiger og indhegninger, men at man senere flyttede hen til åen, hvor levemulighederne var bedre. J. Kinch har søgt at få traditionen bekræftet ved at grave på stedet, men ikke fundet noget. Sagnet nævnes vist allerede 1552 og er således tidligere overleveret end det tilsvarende om Århus⁴²). Formentlig har man her kun at gøre med gamle dyrkningsfelter fra jernalderen. Historisk foreligger der intet, der kan underbygge overleveringen.

Om Ringkøbing berettes det, at staden tidligere har ligget ved Sudurvig, hvormed vel menes Søndervig⁴³). Hos byens historiker P. N. Frost har stedet fået navnet Haurvig⁴⁴). Heller ikke her foreligger der hjemmel for sagnet. Tværtimod synes bynavnet at modsige det, og i den nyeste skildring af byens historie omtales det ikke med en stavelse. — En af Koldings ældre historikere fremsætter den for-

modning, at byen ikke har ligget, hvor den nu er, men længere mod nordvest uden dog at anføre nogen sandsynlig grund⁴⁵). Om Hobro beretter et sagn, at en kong Ho skal have flyttet byen til det sted, hvor den nu er, fra »Kirkegårdene«, som havde navn af, at de lå ved en kirke⁴⁶). Ingen har heri søgt en historisk tradition.

Fra Randers foreligger den overlevering, at staden først har ligget på Flintebjerg oven for byen⁴⁷). Om Rønne berettes det i Resens Atlas, at den skal have ligget ved hovedlandevejen til Knudsker, men at den i det 13. århundrede blev flyttet ned til kysten⁴⁸). Efter Traps topografi findes et lignende sagn om Nexø.

Den beretning, som foreligger om det ældste Århus, er således langt fra enestående, men har tværtimod talrige sidestykker — særligt bør måske beretningen om Rønne fremhæves — men ingen af dem kan tilkendes nogen historisk troværdighed, og i hele denne sagnrække må Huitfeldts beretning om Århus indordnes.

IV.

En hindring for at opfatte beretningen om det ældste Århus' beliggenhed ved Lisbjerg som et sagn eksisterer dog stadig, idet det ikke er tilstrækkeligt blot i almindelighed at henvise til et vandresagn. Det vides med sikkerhed, at man herhjemme har indladt sig på det store foretagende at flytte en by. Som et nærliggende eksempel, der har så meget mere

overbevisende kraft, som det har fundet sted allerede før den tid, da staden ved Lisbjerg skal have været til, kan henvises til Hedeby. Efter samtidige kilder ødelagde den danske konge Godfred i året 808 handelsstaden Reric på venderkysten og førte dens købmænd til Sliestorp, hvorefter han byggede Danevirke — åbenbart til beskyttelse for den nye stad. Om denne begivenhed har der aldrig rådet nogen tvivl, derimod har der hersket modstridende anskuelser, om det gamle Hedeby syd for Slien engang i det 11. århundrede er blevet forladt til fordel for det opblomstrende Slesvig. De arkæologiske undersøgelser tyder stærkt herpå, og den nyeste forskning er mest tilbøjelig til at godkende denne løsning. Den ovenfor omtalte afhandling af Vilh. Lorenzen går ud fra den forudsætning, at det gamle Højekøbing engang i det 13. århundrede er blevet flyttet til det nærliggende Borre, til hvilken der på hin tid var adgang fra havet.

Vil man søge sidestykker noget fjernere, kan der mindes om, at Göteborg har haft sine forgængere både i et gammelt og et nyt Lödöse, begge liggende ved Götaelven, men længere oppe i landet end deres afløser. Man kunne også minde dem om den ejendommelige sammenhæng, der er mellem Birkas henvisnen og Sigtunas samtidige opblomstren. Christian den Fjerdes talrige byflytninger behøver her blot at nævnes. Men alle disse begivenheder kan ikke bruges til støtte for sagnet om Århus, da de er dokumenteret både ved samtidige kilder og overbevisende

jordfund. Det ville føre for langt fra emnet at gennemgå hedebyforskningens forskellige trin. Kun så meget må nævnes, at man inden for den halvkredsvold, man nu udpeger som Hedeby, finder rester af en virkelig by. Ikke alene husene og deres beboere, men alle rester fra dagliglivet i vikingetiden er fremdraget og vidner veltalende om, at en stad har stået på stedet. Lignende betragtninger kunne gøres gældende for de yngre Lödöse'rs vedkommende, om hvilke to indholdsrige bind fortæller. Alt dette mangler, når det drejer sig om Lisbjerg. Men netop spørgsmålet Reric-Hedeby-Slesvig kan bidrage til at forklare, hvorfor sagnet om den flyttede købstad er blevet så yndet i Danmark. Da det første gang blev optegnet, må erindringen om Hedeby's hendøen og Slesvigs opståen endnu have været frisk, og den kan have fristet til at forklare andre byers fortid på lignende måde.

Vilh. Lorenzen omtaler, at Højekøbings flytning og navneændring til Borre er den eneste virkelige byflytning, der har fundet sted i middelalderen, idet det ellers har drejet sig om en købstad, som er opstået i nærheden af en allerede eksisterende landsby, der er blevet opslugt af den nye stad som af en gøgeunge. Det er næsten overflødigt at gøre opmærksom på, at forholdet mellem Århus og Lisbjerg heller ikke kan føres ind under dette synspunkt. Lisbjerg ligger fremdeles på sin plads, som den har ligget i århundreder, uden at Århus' fremvækst har voldt nogen forstyrrelse.

Da sagnet om købstaden Lisbjerg først var op-
højet til historisk sandhed, måtte det næsten som
en selvfølge drage andet med sig, der underbyggede
påstanden. Det er allerede omtalt, at Chr. V. Hertel
har berettet om fundet af et anker, men også dette
udsagn må henvises til fantasiens verden. Om Gjed-
sted i Rinds herred fortælles det, at der er sagn om,
at der har været en købstad med indsejling fra Lim-
fjorden, og at stednavnet Skibbroen var et minde
herom, og som et yderligere minde om stedets for-
dums storhed skal der være fundet et anker her⁴⁹).
Ved udgravning af Nors Å i Vendsyssel skal man
efter sagnet have fundet spor af gammel sejlads, og
ved Møgelbjerg havn i nærheden skal der være fun-
det et anker⁵⁰). Også landsbyen Ørsted i Rougsø
herred udmærker sig ved fund af et anker⁵¹). For at
gå Lisbjerg nærmere kan det anføres, at sagnet vil
vide, at der på Torsager mark er fundet ankre og
andre vidnesbyrd om søfart⁵²), ligesom Lading ikke
har kunnet undgå at få sit navn forklaret som lade-
plads og anløbssted for skibe⁵³). De her givne eks-
empler er formentlig tilstrækkelige til at vise, at
Hertels beretning om fund af et anker hører hjemme
uden for historiens verden.

Sagnet om ankeret, der findes på det tørre land
som et vidnesbyrd om, at der tidligere har været hav
på stedet, går tilbage til den klassiske oldtid, da
Ovid omtalte det i sin *Metamorphoser* (XV, 264-65):

Et procul a pelago conchae iacuere marinae

Et vetus inventa est in montibus ancora summis.

Romansk gravsten, indmuret i sydgavlen
af Lisbjerg kirkes våbenhus.

»Fjernt fra oceanet lå skaller af havmuslinger, og et gammelt anker blev fundet på det højeste af bjergene«.

Det er imidlertid ikke det eneste vidnesbyrd om, at man har søgt at underbygge sagnet om Lisbjerg som købstad, før Århus blev til. Erik Pontoppidan gør i sine *Marmora Danica* fra 1741 opmærksom på, at Anders Sørensen Vedel i sine noter til sin udgave af Adam af Bremen fra 1579 anfører, at Lisbjerg kirke menes grundlagt af Poppo (der efter traditionen ved sin jernbyrd har omvendt Harald Blåtand til kristendommen). Der skal i kirken have været rester af gravmæler af sten. Vedel er dog mest tilbøjelig til at tro, at ikke Poppo, men hans efterfølgere ligger begravet her⁵⁴). Der er hertil kun at sige, at Poppo aldrig har været biskop af Århus, og at Reginbrand, der levede før ham, ikke fik nogen efterfølger før under Svend Estridsen, så det tidsmæssigt er umuligt at placere de bisper, hvis gravstene omtales.

I Lisbjerg kirkes våbenhus findes endnu en romansk gravsten af granit indmuret. Den er smykket med en korsstav, omgivet af rankeværk, og har senere fået nogle initialer og årstallet 1782 indhugget. Ikke usandsynligt har man her en af de gravstene, der har betaget de ældre historikere så stærkt.

Erik Pontoppidan anfører i *Danske Atlas*, hvor alle de gamle sagn omhyggeligt opregnes, at Lisbjerg kirke skal være den ældste i Nørrejylland⁵⁵), men man har her næppe at gøre med et folkesagn, idet han formodentligt har draget denne slutning ud fra

Roskildekrøniken. Det er imidlertid ikke helt udelukket, at en sagndannelse også har sat ind her, da der kan opstilles talrige sidestykker til det. Tirslund kirke skal være den ældste kirke efter Slesvigs og Ribes, om Siems kirke fortælles det, at det var den første i Danmark, men begge overgås dog af Eskildstrup kirke, som skal have stået før syndfloden⁵⁶). Heller ikke her tør man regne med en historisk tradition.

Til slut må endnu et sagn berøres, selv om det muligt ikke direkte står i forbindelse med de ovenfor anførte. J. M. Thiele meddeler i sin sagnsamling, at der på Skolebakken i Århus engang har ligget en kirke ved navn Sakshøj kirke. Den skal være blevet skyllet bort af havet, da det ved et uvejr steg over sine bredder⁵⁷. Thiele meddeler ikke sin kilde, som formodentlig er Hertels beskrivelse af domkirken, hvor Sakshøj kirke identificeres med Ulkils legendariske kirke fra 1102, og det er derfor nødvendigt for ham at lade den Sct. Olufs kirke, hvis grundsten for nylig blev frilagt, blive opført længere inde i landet. For intet af dette foreligger noget kildegrundlag. Erik Pontoppidan kombinerer tankeløst og letsindigt kirken på Sakshøj med kirken fra 1102, og han lader den sidste ligeledes være indviet til den norske helgenkonge. Det er hans opfattelse, der ligger bag Hertels.⁵⁸

Hans Rhumann er vist den første, der knytter Ulkils trækirke og kirken på Sakshøj sammen, idet han i sit manuskript, som han afsluttede 1666, for-

søgte denne løsning. Allerede på hans tid har sagnet været til. Hans Wolfgangsen Rhumann (1622-1676) blev sognepræst ved domkirken 1653 og har efterladt sig et håndskrift, der blev af grundlæggende betydning for den ældre opfattelse af Århus' fortid. Det indeholder også yngre tilføjelser og fik af rektor E. Tauber navnet *Inscriptiones Arhusienses*. Han skænkede det til Aalborg Stiftsbibliotek, og det findes nu i landsarkivet i Viborg.

Som svamp i gammelt tømmer har sagnene bredt sig i den ægte overlevering om Århus. Alt for letsindigt har man taget dem for gode varer, men det ville være uretfærdigt at tro, at fortidens historikere har været mindre omhyggelige end nutidens. De har efter deres egen tids forudsætninger prøvet sagnene og søgt at finde sandheden. Ganske vist er deres bestræbelser i de fleste tilfælde mislykkedes, fordi de ikke mente at have ret til at kassere sagnenes beretninger. De kilder, der blev tilbage, var i deres øjne så umeddelssomme, at der på dem alene ikke kunne bygges en sammenhængende skildring op. Den skarpe adskillelse mellem sagn og historie kendte de ikke, og værdien af de to slags beretninger var for dem ens.

Det går med byer som med store personligheder. Først når de har fået betydning, begynder man at interessere sig for deres første tid. Århus danner ingen undtagelse fra denne regel. Netop dens størrelse gør det tiltrækkende at sysle med dens fortid, og det dunkle i dens opståen forhindrer, at spørgsmålene nogensinde kommer til at ligge upåagtede.

NOTER

- 1) Sagerne findes i »Den gamle By« under nr. 264 A-B: 43 og 266 A-B: 43.
- 2) »Den gamle By«, nr. 263: 43.
- 3) »Den gamle By«, nr. 262: 43.
- 4) »Den gamle By«, nr. 134: 40.
- 5) Hamburgische Kirchengeschichte, 1917, B. Schmeidler ed., 107; 64.
- 6) Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, Kbh. 1900, 76. Der foreligger vist en misforståelse, når Kr. Hald anfører, at der også under Svend Estridsen er præget mønt i Århus (Festskrift til Verner Dahlerup, Kbh. 1934, 183).
- 7) Hamburgische Kirchengeschichte, 1917, B. Schmeidler ed., 154.
- 8) Hamburgische Kirchengeschichte, 1917, B. Schmeidler ed., 223.
- 9) J. Kinch: Ribe Bys Hist. I, Ribe 1869, 12-13.
- 10) Historie af Danmark V, Kbh. 1792, 456-57.
- 11) Script. Min. I, 29-30.
- 12) Annales Bartholiniani, S.R.D. I, 339.
- 13) »Den gamle By«, nr. 81: 29, karret fra Frands Hansens gård sstds. nr. 100: 38.
- 14) »Den gamle By«, nr. 1259. Martin Ellehauge: Hovedtræk af Spydets Udviklingshistorie, Kbh. 1948, 68-69, fig. 43. En anden spydspids (nr. 265: 38) af form som Ellehauge nr. 37 er fundet på Bispetorvet.

- 15) »Den gamle By«, nr. 206: 44.
- 16) Poul Nørlund: Trelleborg, Kbh. 1948, 123, pl. XVII.
- 17) »Den gamle By«, nr. 80: 29, 266 A-C: 38,838: 50.
- 18) Poul Nørlund: Trelleborg, Kbh. 1948, 141, pl. LII.
- 19) »Den gamle By«, nr. 5127 B.
- 20) Sophus Müller: Drikkehornsbeslag fra Oldtidens slutning. Aarb. f. nord. Oldk. og Historie 1900, 196-202.
- 21) Blade af Aarhus Bys Hist. I, Kbh. 1904, 44, 46.
- 22) Script. Min. I, 17.
- 23) Annales Danici, 132.
- 24) Script. Min. I, 170.
- 25) Grev Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris I, Randers 1873-87, 79.
- 26) Blade af Aarhus Bys Hist. I, 14 ff, 25.
- 27) Danmarks Riges Hist. I., 291.
- 28) Script. Min. I, 157.
- 29) Script. Min. I, 159.
- 30) Script. Min. I, 163.
- 31) Script. Min. I, 170.
- 32) Script. Min. I, 109.
- 33) Ann. Eccl. Dan. I, Kbh. 1741, 56.
- 34) Chr. V. Hertel: Beskrivelse over Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke 1, 2, Haderslev 1809, 2, 7.
- 35) »Den gamle By«, nr. 1727.
- 36) Script. Min. I, 46.
- 37) Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro, Kbh. 1876, 12.
- 38) Delen Roskilde, Kbh. 1929, 2.
- 39) Collectanea til et antiqvarisk-topografisk Lexicon, Kbh. 1829, 49.
- 40) Offerpladser i Overlevering og Stedmindre, Kbh. 1918, 29, 50, 54. Jvfr. A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse I, Kbh. 1874-76, 244, der bringer samme stedfæstelse.
- 41) Hvor laa Valdemarstidens Høghakiøping? Smaastudier, tilgnet Chr. Axel Jensen, Kbh. 1943, 37 ff.
- 42) Ribe Bys Historie I, 6.
- 43) Ny Minerva 1807, 235.

- 44) Beskrivelse over Kjøbstaden Ringkøbing, optryk 1922, 1.
- 45) J. J. Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding, Kbh. 1848, 3.
- 46) E. Tang Kristensen: Danske Sagn, IV, Århus 1896, 3.
- 47) Danske Atlas IV, Kbh. 1768, 362.
- 48) Resens Atlas, Bornholm, Kbh. 1925, 16.
- 49) W. Dreyer i Jy. Saml. 1, X, 187.
- 50) E. Tang Kristensen: Danske Sagn, III, Silkeborg 1895, 348.
- 51) Sstds. 350.
- 52) Sstds. 351.
- 53) Sstds. 351.
- 54) Marmora Danica, II, 120.
- 55) IV, 115.
- 56) E. Tang Kristensen: Danske Sagn III, Silkeborg 1895, 70.
- 57) Danmarks Folkesagn I, Kbh. 1843, 234.
- 58) Ann. Eccl. Dan. 1, 340.

*Denne bog er sat med 10 punkt Garamond
og trykt på imiteret bølgepapir
fra De forenede Papirfabrikker.*

*Tegninger og klicheer er udført af
Hammerschmidts Klichéfabrik, Århus.*

*»Sagnet om det ældste Århus«
er trykt i 500 nummererede eksemplarer
i december 1950.*

Nr. 296.